

УДК 81'221.24

ЖЕСТ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЖЕСТИКУЛЯЦІЇ. ЛОКАЛІЗАЦІЯ – КОМПОНЕНТ ЖЕСТУ

С. В. КУЛЬБІДА, завідувач лабораторії жестової мови Інституту спеціальної педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук

Анотація. На основі позицій структурної лінгвістики визначено жест як елемент жестикуляції, з'ясовано його структурні елементи, вивчено кількісні показники структурних елементів у різних національних жестових мовах. Описано VIII позицій просторового положення жесту в українській жестовій мові, визначено їхні характерні особливості. Розкрито поняття: жест, жестовий простір, нейтральний жестовий простір, просторове положення (локалізація), кінема. З'ясовано специфіку визначення цих понять в українських та зарубіжних учених.

Ключові слова: жест, жестовий простір, кінема, нейтральний жестовий простір, просторове положення (локалізація), релевантний інвентар.

ЖЕСТ КАК ЭЛЕМЕНТ ЖЕСТИКУЛЯЦИИ. ЛОКАЛИЗАЦИЯ – КОМПОНЕНТ ЖЕСТА

Аннотация. На основе позиций структурной лингвистики определен жест как элемент жестикуляции, названы его структурные элементы, а также сравнены количественные показатели структурных элементов в разных национальных жестовых языках. Описаны VIII позиций локализаций жеста в УЖЯ, уточнены их характерные особенности. Раскрыты понятия: жест, жестовое пространство, нейтральное жестовое пространство, локализация, кинема. Отображена специфика этих понятий украинскими и зарубежными учеными.

Ключевые слова: жест, жестовое пространство, кинема, нейтральное жестовое пространство, локализация, релевантный инвентарь.

GESTURE AS AN ELEMENT OF BODY LANGUAGE. LOCALIZATION – COMPONENT GESTURE

Annotation. Based on position of structural linguistic gesture is determined as an element of gesticulation, its structural elements are named and comparison of quantitative indicators of structural elements in different national sign languages. The VIII position of gesture localization in Ukrainian sign language are described, their peculiarities are clarified. Such notions are interpreted: gesture, gesture space, neutral gesture space, localization, kine.

Keywords: gesture, gesture space, kinema, neutral gesture space, localization, relevant equipment.

Вивчення жесту як елемента жестикуляції присвячені праці А. Белікова, У. Белуджі, Л. Димскис, Г. Зайцевої, А. Комарової, В. Сантіс, Е. Кліма, І. Муді, У. Стоку і вітчизняних учених Н. Адамюк, Н. Зборовської, Н. Іванюшевої, С. Кульбіди, І. Чепчиної, Р. Краєвського.

На прикладі кінетичної системи американської жестової мови (АЖМ) У. Стоку поділив жест на складові елементи, використовуючи метод мінімальних пар, описав релевантний¹ інвентар для АЖМ. Зокрема, вчений виділив три параметри для опису структури жесту і розрізнення жестів між собою:

1. Місце показу жесту стосовно промовця (табула, таб). У цьому параметрі виділено три групи значень:

- а) у нейтральному жестовому просторі;
- б) на рівні будь-якої частини тіла, але рука не торкається її;
- в) у контакті руки з будь-якою частиною тіла.

2. Форма китиці руки, що виконує жест (десігнатор, дез).

3. Траєкторія руху (сигнація, сиг). Тут враховується і переміщення руки з однієї точки простору в іншу, і рухи пальців (китиці руки), при цьому положення руки у просторі залишається незмінним.

На доповнення описаної структури Р. Батісонном був введений четвертий параметр жесту – **орієнтація рук у просторі** стосовно одної та корпусу промовця [3]. Цей параметр фіксується системою нотації, розробленою

¹ Оцінка найвідповіднішого способу, аналізу, оцінки (Краткий словарь терминов и обозначений. – СПб : Институт «Открытое общество», 1998. – С. 13.

У. Стоку, **рух** не був вказаним дослідником експліцитно поряд з трьома іншими [5].

Виділені параметри – складові фізичної структури жесту і названі автором **хіремами** (хір – рука, пор. хірург, хіромантия). У перекладі Г. Зайцевої, А. Комарової складові жести позначаються як **фонеми**, з чим ми не погоджуємося, оскільки *фон* в перекладі означає – звук [1]. Російський учений А. Беліков назвав – **кіреми**. На нашу думку, доцільніше перекласти їх як **кінеми**, тому що **кіне** в перекладі – рух, що свого часу було ще запропоновано Р. Краєвським [2, 4].

Жест, за визначенням У. Стоку, є основою значущою (семантичною) одиницею та має складну структуру. **Кінеми** – компоненти (параметри) жесту порівнюються з фонемами у слові і характеризуються у двох аспектах (фізіологічний та соціальний).

Фізіологічний аспект є результатом роботи мовленнєвих органів – руки (рук), очей, виразу обличчя, тіла людини, а найменші елементи жесту як мовного знака, за допомогою яких передається інформація від людини до людини, є джерелом **соціального аспекти**.

Робота мовленнєвих органів, спрямована на утворення будь-якої кінеми, називається **продукуванням (показ)**. Визначальну роль у творенні кінем мови глухих відіграє центральна нервова система, яка керує роботою мовленнєвого апарату. Доведено, що основна відповідальність за продукування кінем лежить на лівій півкулі мозку, яка ще й контролює мовлення глухої людини й забезпечує адекватне сприймання та розпізнавання нею кінем чужого мовлення [4].

Якість кінем залежить від чіткої взаємодії всіх органів мовлення. Тому цю ознаку й покладено в основу розрізнення кінем, а отже, й класифікації.

Структурними компонентами (кінемами) жесту в УЖМ як знакової одиниці є: **просторове положення (локалізація, місцезрештування)** – таб (за У. Стоку), **конфігурація** – дез (за У. Стоку), **рух** – сиг (за У. Стоку), **немануальний компонент** [5].

Кінеми функціонально еквівалентні фонемам у слові, які вибудовуються у морфемі послідовно, на відміну від них у жесті-морфемі одночасно присутні кінеми кожної з чотирьох позицій. Загальну кількість кінем дослідники жестових мов зіставляють із кількістю фонем у вербальних мовах. Зокрема, у АЖМ виділено 12 табів, 19 дезів і 24 сига (табл. 1).

КОМПОНЕНТ ПРОСТОРОВОГО ПОЛОЖЕННЯ

Компонент **просторове положення** тісно пов'язаний із визначенням жестового простору. **Жестовим простором** називається простір, в межах якого промовець зазвичай показує жести [5, 14]. Обмеження простору проходить ледь вище голови, ледь нижче талії, від плеча до плеча – тобто відмічаються межі уявного прямо-

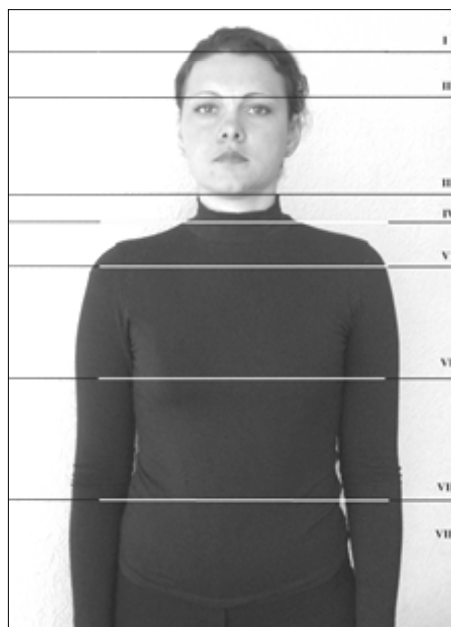
кутника попереду тіла. Це дає змогу очам легко стежити за рухами, які в межах уявного простору є зручними для сприймання, розуміння.

Таблиця 1

Порівняльна кількість кінем у жестових мовах

№	Представлена ЖМ	Провідні вчені	Кількість кінем		
1.	АЖМ	У. Стоку (1960), Р. Батіссон (1974); Р. Вільбур (1979)	12	19	24
2.	ШЖМ	Томас Хедберг (2000)	18	22	24
3.	ФЖМ	Вудворд, де Сантіс (1977); Кліма, Белуджі (1979); Муді (1983)	16	17	20
4.	РЖМ	Г. Зайцева (2000) Л. Димскис (2002)	10 70	20 45	16 170
5.	УЖМ	Р. Краєвський (1964) Н. Адамюк, Н. Зборовська, Н. Іванюшева, С. Кульбіда, І. Чепчина та ін. (2008)	– 8	– 23	32 38

Під час пауз між думками чи чекання на відповідь, руки комунікант тримає у комфортній позиції на рівні грудної клітки або опущеними. Компонент **просторове положення або локалізація** характеризується місцем показу жесту.

Мал. 1. Розташування локалізацій для жестових одиниць в УЖМ

I позиція – над головою (мал. 2 – 4):

- а) над головою – БОГ*, БЛИСКАВКА, ВЕСІЛЛЯ, ДУШ, ЗІРКА, НЕБО, СОНЦЕ, ХМАРА тощо;
- б) на голові – ВОЛОССЯ ДИБОМ, ЛОСЬ, ОЛЕНЬ, ОСЕЛЕДЕЦЬ (зачіска), ПІВЕНЬ та ін.
- в) з боку голови – ВРАХОВУВАТИ, ГОЛОВА, КОЛИСЬ, МАТИ НА УВАЗІ, ШАПКА, ШОК тощо.

* Жести позначаються великими друкованими літерами

Мал. 2. ПІВЕНЬ

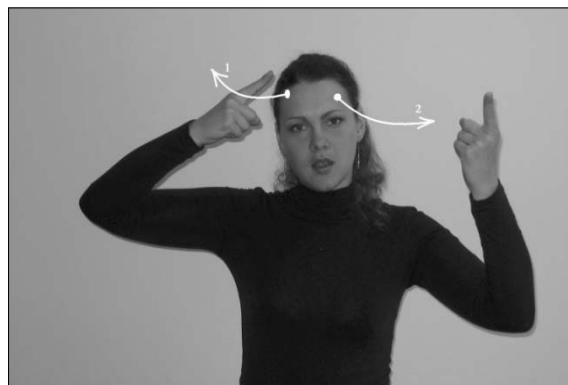
Мал. 3. КОЛИСЬ

Мал. 4. ДЕРЖАВА

II позиція – на рівні лоба (мал. 5 – 11):

а) посередині лоба – БОЛИТЬ ГОЛОВА, КОРОЛЬ, КУЛЬТУРА, НАБРАТИСЯ (спиртн.), ОСВІТА, ПРОКЛЯТИЙ, РОЗУМНИЙ, СОН, ХЛОПЧИК, ФАНТАЗУВАТИ тощо;

Мал. 5. КАЗКА

б) з обох боків лоба – ВИРІШИЛОСЯ, ДУРЕНЬ, КАЗКА тощо;

в) над бровою (бровами) – БРОВА, ВИСМИКУВАТИ БРОВИ, НАРЕШТІ ВИРІШИЛОСЯ, НАХМУРИТИ БРОВИ, СПЕКОТНО, ХОЧ ЗАСТРЕЛЬСЯ тощо.

Мал. 6. ДУМАТИ

Мал. 7. ЛИЦЕМІРСТВО

г) на скроні (скронях) – ВІВЧАРКА, ДУМАТИ, ЄВРЕЙ, ЗАКЛОПОТАНИЙ, НЕ ЗНАТИ, НІМЕЦЬ, ОСЕЛ, ТУАЛЕТ тощо.

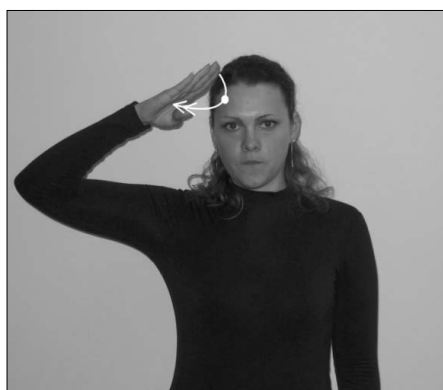
г) поєднання позицій а і д – ЛИЦЕМІРСТВО тощо.

Мал. 8. ВІГАДУВАТИ

Мал. 9. ІНДІЯ

Мал. 10. ВОДА

Мал. 11. БОЛИТЬ ГОЛОВА

III позиція – середня і нижня частина обличчя (мал. 12 – 21):

а) на рівні ока (очей) – БЛИЩАТЬ ОЧІ, ВІЇ, ЗАСИНАТИ, ЗАСЛЬОЗИЛИСЯ ОЧІ, НАБІГЛА СЛЬОЗА, НЕНАВИДІТИ, КЛПАТИ, ПЛАКАТИ, ПОМІЧАТИ, ПРОКИДАТИСЯ, ПУСКАТИ БІСИКИ, СЛПІЙ, СТРІЛЯТИ ОЧИМА тощо;

б) на рівні носа – БІЛЯ, ГРКО (на душі), ГРУША, ДУЖЕ ХОТІТИ, ЗАПАХ, ЗВИЧКА, КИСЛИЙ, КЛОУН, МУЛЬТФІЛЬМ, НЕЖИТЬ, НИШПОРКА, СІДНИЦІ тощо;

Мал. 12. ОКО

Мал. 13. НЕНАВИДІТИ

в) під носом – ВУСА, ШМАРКАЧ тощо;

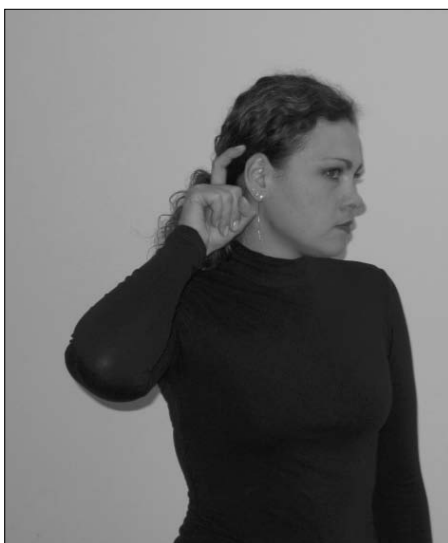
г) на рівні щоки (щік) – БАБУСЯ, ВИРВАТИ ЗУБ, ДІВЧИНКА, ЕЛЕМЕНТАРНО, ЗЕЛЕНИЙ, ЗРУЧНО, КОСМЕТИКА, ЛЕГКО, МАТІР, МОЛОДИЙ, ОБРАЗА, ПРИБЛИЗНО, РАНОЇ, РОЖЕВИЙ, СОРОМНО, СОРОМ'ЯЗЛИВИЙ, УКРАЇНЕЦЬ, ХИТРИЙ, ЯБЛУКО тощо.

Мал. 14. ВТІХА (НАСОЛОДА)

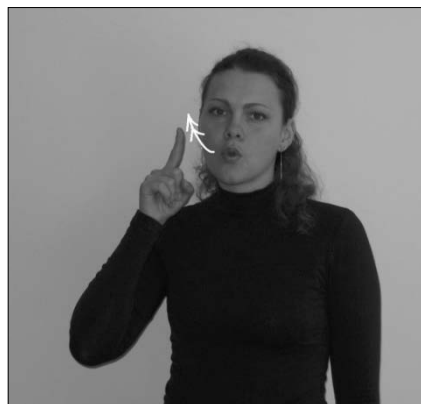

Мал. 15. ЗАВЖДИ

Мал. 16. СЛУХОВИЙ АППАРАТ

г) на рівні вуха (вух) – ВІК, ВЛЕТІЛО (ВИЛЕТІЛО) З ВУХА, ДЗВЕНІТИ, КЛАСНО, КЛІПСИ, КОХЛЕАРНА ІМПЛАНТАЦІЯ, НЕ ПОЧУТИ, СЕРЕЖКИ, СЛУХАТИ, НАВУШНИКИ, ПОЧУТИ, СЛУХОВИЙ АППАРАТ, ТЕЛЕФОН, ШУМ, тощо;

Мал. 17. ЗЕЛЕНИЙ

д) на рівні губ – ВІДКРИВАТИ РОТ, ГАРЯЧИЙ, ГІРКИЙ (смак), ЗУБ, ЗУБНА ЩІТКА, ЇСТИ, КРОВ, КУКУРУДЗА, МОВЧАТИ ЯК РИБА, ПИТИ, ПОЦІЛУВАТИ В ГУБИ, ТЕПЛО, ТРИМАТИСЯ ЗА ЖИТТЯ, ЦУКЕРКА, ЧЕРВОНИЙ, ФАРБУВАТИ ГУБИ, ФОРМА ГУБ, ЯЙЦЕ тощо;

е) центр підборіддя – АКУМУЛЯТОР, БОРОДА, ВАЖКО, ВАЖКО СКАЗАТИ, ЕКСПЕРИМЕНТ, З ЦІКАВІСТЮ РОЗГЛЯДАТИ, ЛОВИТИ ГАВ, МОРОЗИВО, НАЙВИЩИЙ СТУПІНЬ МІЦНОСТІ, НЕНАЖЕРА, РАНО, СМІЯТИСЯ, ЧАС тощо.

Мал. 18. АКУМУЛЯТОР

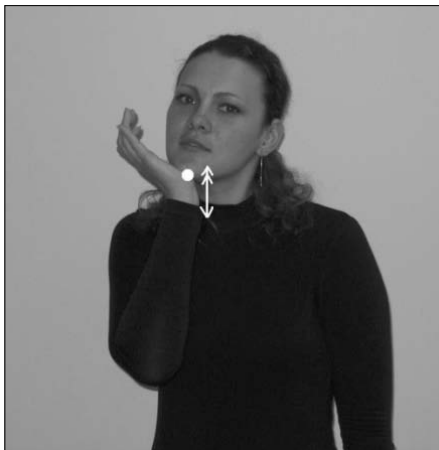

Мал. 19. РАНО

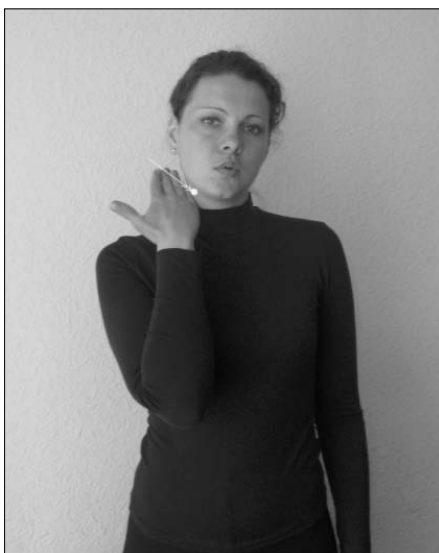
є) під підборіддям – ГОРІХ, ДІД, ДОСТАТНЬО, ДУРЕНЬ (нейтральне значення), М'ЯСО, ПРОФЕСОР, УВАГА тощо;

ж) поєднання центру лоба і підборіддя – БАТЬКО, ДЯКУЮ, ЛІТО, ПОЛЩЕЙСЬКИЙ тощо;

з) центр обличчя – НАСУПЛЕНИЙ, ФОТО тощо.

Мал. 20. ГОРІХ

Мал. 21. НАБРИДАТИ

IV позиція – ділянка шиї (мал. 22, 23):

а) центр шиї – ВІДРІЗАТИ ГОЛОВУ, ГОЛОС, ДЕРЕ У ГОРЛІ, ДЕФІЦИТ, ЗАБРАКЛЮ СЛІВ, КРАВАТКА (форма метелика), НЕ ХОЧУ, ХАМ та ін.;

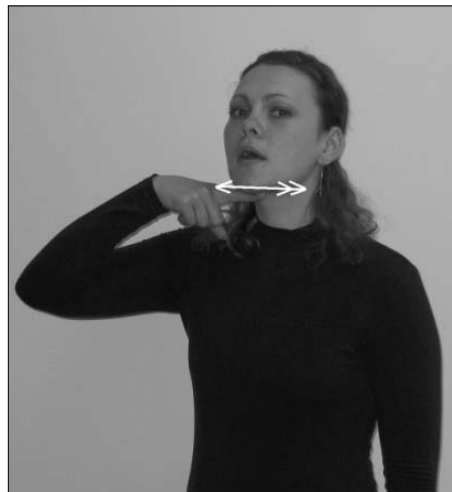
б) збоку шиї – АНГЛІЯ, ДІСТАТИ (в негат. значенні), НАБРИДАТИ, КОМІРЕЦЬ, ПОВІСИТИСЯ, ШАРФ тощо.

V позиція – ділянка плечей (мал. 24 – 27):

а) на рівні лівого плеча – ВИБИТИСЯ З СИЛ, ЗНЕСИЛЕНИЙ, КОНЬЯК, НЕСТИ МІШОК тощо;

б) на рівні правого плеча – ЗБУДИТИ МЕНЕ, НАЧАЛЬНИК, НЕЩОДАВНО тощо.

в) на двох плечах – ВІДПОЧИВАТИ, ГІМНАСТИКА, ЗДОРОВ'Я, КОРОМИСЛО, ОФІЦЕР, ПОГОНИ, СИЛЬНА ЛЮДИНА, СПОРТ тощо.

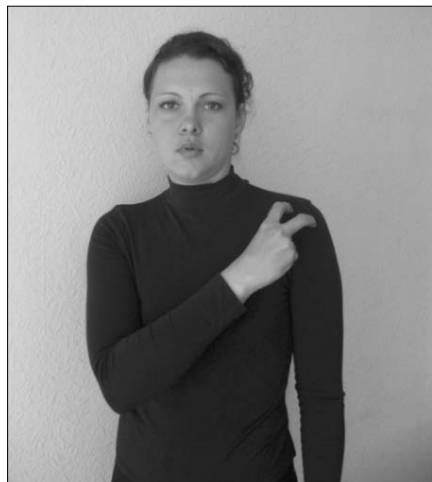
Мал. 22. М'ЯСО

Мал. 23. ДЕФІЦИТ

Мал. 24. РОЗБУДИТИ

Мал. 25. КОНЬЯК

Мал. 26. ПОГОНИ

Мал. 27. ЗДОРОВ'Я

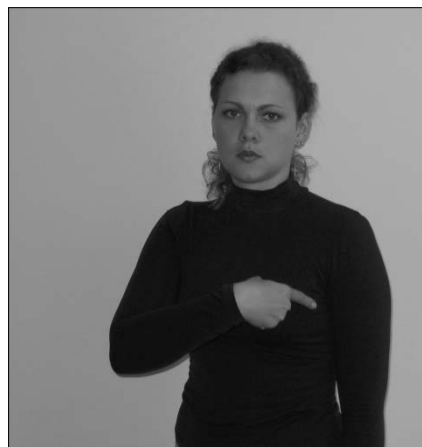
**VI позиція –
ділянка грудної клітки (мал. 28 – 33):**

а) посередині грудної клітки – АРТИСТ, ДИСЦИПЛІНА, ДУША, ЗАДОВОЛЕНИЙ, ЗАНЕПОКОЄННЯ, КІСТЯК, МАЙКА, МУСКУЛИСТИЙ, ПЕРЕЖИВАТИ, ПРОКУРОР, РАДІСТЬ, РЕБРА, САМ, САМОСТІЙНО, СЕРДИТИЙ, СПОКІЙНИЙ, СУМУВАТИ, ЧИНОВНИК тощо;

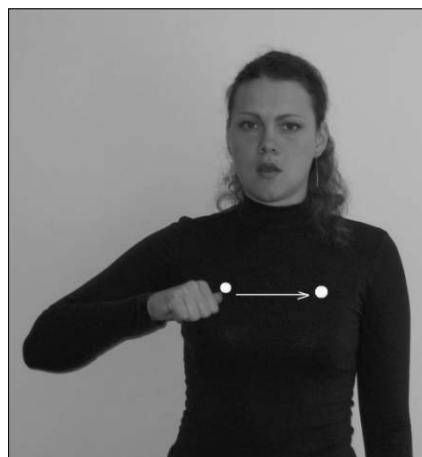
б) з боку домінуючої руки – ДІСТАВАТИ (СЛОВАМИ), СЕРЕДА, СИНІЙ, ОХОРОННИК, МАЙСТЕР тощо.

Мал. 28. СИНІЙ

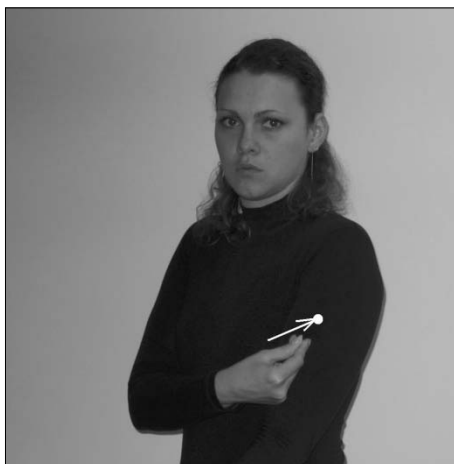
Мал. 29. ТЕРМОМЕТР

Мал. 30. САМ

в) з боку протилежної руки – ДЕПУТАТ, ЗБЕНТЕЖЕНИЙ, ІНТУІЦІЯ, КНЯЗЬ, ПЕРЕДЧУТТЯ НЕДОБРОГО, ПОБАЖАННЯ, ПРАЦЯ, СЕРЦЕ, СУВОРИЙ, ТЕРМОМЕТР, ХОЛОСТЯК, ХОТІТИ, ЮРИСТ тощо;

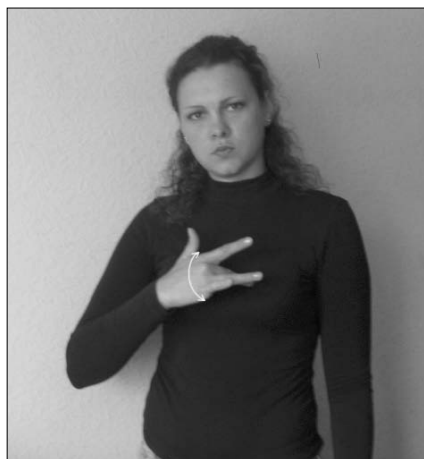
г) на лівому передпліччі – ЛІКАРНЯ, М'ЯЗ, МУРАШКИ ПО ТІЛУ, СИЛА, ТИСК, ЧЕРГОВИЙ, ЦЕПЛЕННЯ тощо.

Мал. 31. ЩЕПЛЕННЯ

Мал. 32. АРТИСТ

Мал. 33. СУМНІВАТИСЯ

**VII позиція –
простір перед собою (мал. 34 – 39):**

а) нейтральний жестовий простір (У. Стоку, 1976) визначається як простір перед промовцем, у якому жест виконується без контакту руки з тілом – АБИЯК, АТАКА, ВЛАДА, ВІДСТУП, ВІДШМАГАТИ, ВЧИТЕЛЬ, ГОТОВНІСТЬ, ГРАТИСЯ, ДРУЖБА, ЗАКОН, ЗАХИСТ АДВОКАТА, ЗНИ-

ЩЕННЯ, КРОКУВАТИ, НЕ МОЖНА, НЕМОЖЛИВО, НІКОЛИ, НІЧОГО НЕМА, НІЧОГО РОБИТИ, ПОВАГА, ПОВЕДІНКА, ПОРЯДОК, ПРАВО, СВІТ, ЗЛАМАНІЙ, СІМ'Я, СТІЛ, ТАК СОБІ тощо;

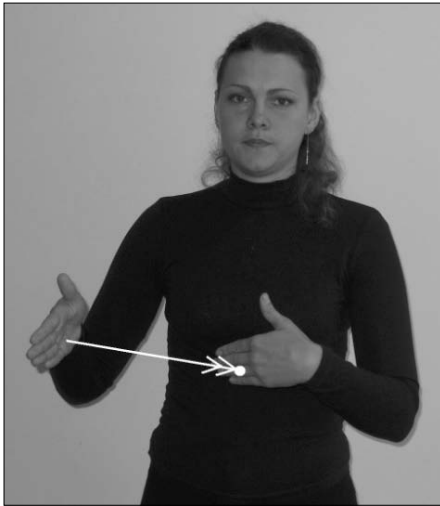
Мал. 34. ЗЛАМАНІЙ

Мал. 35. ЗВІДКИ

Мал. 36. ЖИВІТ БОЛИТЬ

Мал. 37. ВІДШМАГАТИ

б) на рівні талії – ВАГІТНІСТЬ, ГОЛОДНИЙ, ЖИВІТ (ниє), ЖИТТЯ, ЗГОЛОДНИТИ, ІКРА, КИШЕЧНИК, НАЇСТИСЯ, НАРОДЖУВАТИ, ПОЯС, ПУП, ТАНЦЮВАТИ, ТРЕНЕР, ШЛУНОК тощо;

в) з обох боків талії – КІНЬ;

г) збоку домінуючої руки – АПЕНДИЦИТ, ДИРЕКТОР, ЗВІДКИ, ПОКЛАСТИ, УКОЛ, ХУЛІГАН тощо;

Мал. 38. ОСТАННІЙ

Мал. 39. КІНЬ

г) поблизу ліктя – БІДНИЙ, ЗЛИДЕННИЙ, КОРДОН, ОСТАННІЙ тощо;

VIII позиція – ділянка нижче талії (мал. 40 – 42):

Мал. 40. СПІДНИЦЯ

Мал. 41. НИЗЬКИЙ

з обох боків торсу – СПІДНИЦЯ, НИЗЬКИЙ, ШТАНИ, ЛАМПАСИ, КИШЕНІ, КИШЕНІ ПОРОЖНІ, КИШЕНІ ВИВЕРНУТІ, СКЛАДКИ ЖИРУ, ТОВСТИЙ, ШОРТИ тощо;

Мал. 42. КИШЕНІ ПОРОЖНІ

Отже, в УЖМ виділяємо 8 локалізацій для відтворення жестових одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. З а й ц е в а Г. Л. Жестовая речь в системе обучения и воспитания взрослых глухих учащихся : дис. доктора пед. наук : 13.00.03. / Г. Л. Зайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 294 с.

2. К р а є в с ь к и й Р. Г. Мова жестів глухих / Р. Г. Краєвський. – К. : Радянська школа, 1964. – 219 с.

3. B a t t i s o n R. M. Lexical borrowing in American sign language. Silver Spring, 1978.

4. B e l l u g i U., K l i m a E. Aspects of sign language and its structure. See Ref. 44, 1972. – pp. 169 – 203.

5. S t o k o e W. C. Sign language structure : An outline of the visual communication systems of the American deaf // Studies in linguistics 21 : Occasional papers 8, 1960. – 94 pp.